

RECENSIONER

Niklas Ingmarsson: *Bilkultur i Malmö. Hur en bilstad blir till*. Gidlunds förlag, Hedemora 2004. 163 s., ill. ISBN 91-7844-660-0.

Få företeelser har som bilen stått i fokus för 1900-talets stadsplanering. Som hot alternativt möjlighet kan den knappast underskattas. Inget kommunikationsmedel har varit viktigare för den moderna stadens utveckling. Det finns med andra ord poänger att hämta genom att skriva en stads historia sedd ur bilistens perspektiv snarare än arkitekters och ingenjörers. Antikvarien Niklas Ingmarsson har tagit sig an Malmö under 1900-talet just genom att se stadsutvecklingen med utgångspunkt i de krav på framkomlighet, handel och service som bilismen ställt.

Ingmarsson inleder sin bok *Bilkultur i Malmö* med en historia om det tidiga 1900-talets bil, opraktisk och otillförlitlig och körd av sportmän. Bilismen hade vid denna tid begränsad påverkan på staden och stadslivet. Ännu på 1920-talet fanns det anledning att titulera sig "Bilegare" i telefonkatalogen. Men efter 20-talets krisår blev bilens närvaro allt vanligare och påtagligare. I stadsbebyggelsen tog den framförallt gestalt i det stråk av bilhandlare som först låg längs Östergatan och under 1930-talet flyttades till Lundavägen, där det 1949 kröntes av Philipsons funktionalistiska bilpalats.

Det var först under efterkrigstiden som bilen fick konkret och radikalt fäste i staden. Nya stadsdelar byggdes men också ingrepp i befintlig bebyggelse gjordes med hänsyn till bilismen och framkomligheten. Ingmarsson läser trafikplaner från 1940- och 50-talen, med viss ironisk självklarhet, som barn av sin tid. Optimism och naivitet inför de problem som en ännu okänd massbilism skulle föra med sig präglade planerna. 1960-talets rekordår blev delvis annorlunda, kanske mest beroende på att planinstrument och byggsektor nu hade tillräckliga muskler för att genomföra en bilburen stad.

Parallellt med dessa gigantiska investeringar formulerades alternativ till bilstaden, alternativ som knappast fick någon tillämpning i förorterna men som i den gamla stenstaden kunde omsättas i praktisk trafikplanering.

Gågator, enkelriktning, cykelbanor etc. kom till stånd samtidigt som den tidiga bilismens arkitektur – mackar och bilhallar – lämnade den centrala staden.

I den här boken, som i många andra, framstår bilismens historia i ett nostalgiskt skimmer fram till 1960-talet då bilstaden blev verklighet. Författaren tycker nog att det var bättre förr. Mackarna och bilarna var finare på 1950-talet. Å andra sidan distanserar han sig från stadsplaneringen under samma tid.

Denna tveeggade inställning är kanske inte så svår att dela. Men boken hade vunnit på om dubbelseendet inte hade kommit till uttryck i ironiska glidningar och allt för många med-facit-i-handkommentarer. Delvis förefaller det som om författarens syn på det han skriver om är omedveten. I alla fall att döma av språkbehandlingen. Texten är väl pratig, stundtals kåserande, och hade varit betjänt av en redigering. Och hade en redaktör fått tag i manus hade givetvis en litteraturlista lagts till. Varför inte erbjuda en intresserad läsare att ta sig vidare?

Styrkan i boken är just anslaget, bilismen som "stadsbyggare". I efterkrigstidens förortsbyggande förefaller detta ganska okomplicerat i sin tydlighet och sitt genomslag. Men hur den äldre stenstaden förmåddes samverka med bilstaden är en mer komplicerad fråga. Logistiken och genomflödet var och är en svårighet att lösa. Det är en sida av saken. Den andra berör ett slags stadens scenografi av garage, parkeringshus, trafikljus och bensinstationernas skärmtack och ljusreklam. BP, Caltex, Gulf, Shell och Esso. Denna scenografi fångas fint av bokens fotografier och bildkommentarer.

Lars-Eric Jönsson, Lund

Minne och myt. Konsten att skapa det förflytna (Vägar till Midgård 5). Åsa Berggren, Stefan Arvidsson & Ann-Mari Hållans (red.). Nordic Academic Press, Lund 2004. 221 s., ill. ISBN 91-89116-75-5.

Hur förhöll man sig till det förgångna i förhistorisk och historisk tid, och hur förhåller vi oss idag till händelser

i det nära förflutna? I vilken form bevarar och vidareför människan kunskap och minnen om det som en gång har hänt, och hur har man använt sig av det förflutna för att skapa mening i nuet? Dessa – för diakroniska ämnen – viktiga frågeställningar, dryftades och diskuterades vid ett seminarium hållet inom projektet *Vägar till Midgård* år 2003 och har resulterat i publikationen *Minne och myt*.

Ämnesmässigt uppvisar denna bok en stor spridning, med minne och myt som ett övergripande och sammanhållande tema, och innehåller bidrag av tio författare vilka utgör representanter för ett brett spektra av olika forskningsdiscipliner; arkeologer samsas vid sidan av företrädare för lingvistik, landskapsarkitektur, religionshistoria och konsthistoria. Här finns bidrag om allt från Förintelsen till stenåldersbegravningar i södra Skåne. Författarnas forskningsbakgrund är som synes bred; den potentiella läsekretsen är emellertid långt bredare, för här finns idéer och uppslag, tankegångar och teorier som torde äga giltighet också för en rad andra ämnen, exempelvis folkloristik, etnologi och historia.

Låt oss se närmare på några av de bidrag som finns med i denna volym: "Förflutenhet fanns också i det förflutna" – ett faktum man i tidigare arkeologisk forskning ofta kommit att bortse ifrån – framhåller Lundaarkeologen Liv Nilsson Stutz i en synnerligen välskriven och mycket tänkvärd artikel om de mesolitiska gravfälten i Skateholm i södra Skåne. I denna artikel betonas att de lämningar man får fram vid arkeologiska utgrävningar – förutom i enstaka undantagsfall – inte representerar ett "fruset ögonblick", utan man levde och verkade i omgivningarna som var multitemporära och där minnena av det förflutna måste ha omgivit folk. En annan artikel anknuter till temat det förflutnas förflutenhet, nämligen arkeologen Tore Artelius studie om hur man under vikingatid åter började gravlägga sina döda på gravfält från yngre förromersk järnålder i Västgötaland, det vill säga efter ett uppehåll på många hundra år. De döda och det förflutna hade en central roll i vikingatidens religiösa föreställningar, och utgrävningarna visar hur angelägen man har varit att markera kopplingen till de äldre gravarna.

En ovanlig infallsvinkel på minne och myt står arkeologen Terje Gansum för, som redogör för sina experiment tillsammans med en professionell smed för att framställa järn och stål på järnåldersvis. Gansum menar att man använde djur- och eventuellt människoben vid härdning av järn, och att man på detta sätt rent konkret inkorporerade döden i järnet. Det kan tänkas att man

använde benen efter en betydelsefull person för att smida in det i ett vapen eller redskap, och därigenom ge det hans kraft. Gansum medger att en del av hans antaganden fortfarande är hypotetiska, men de vore väl värda en närmare undersökning: om de visar sig vara korrekta, skulle de ge oss en intressant inblick i uppfattningarna om de döda och döden under järnåldern. Minnet och myten fick i så fall en närmast makaber, men också djupt symbolisk, aktualitet i järnåldersnuet.

Att vår tolkning av det förflutna och dess lämningar påverkas av våra egna föreställningar om periodens samhälle är förvisso en gammal sanning, men vilka konsekvenser det kan få blir tydligt i medeltidsarkeologen Jörn Staeckers bidrag om tolkningen av gotländska bildstenar. I tidigare forskning har stenarnas bildmotiv bland annat knutits till den fornordiska mytologin, fastän kristendomen var en faktor att räkna med vid de yngre stenarnas tillkomsttid – ett eventuellt kristet inslag har sålunda inte uppmärksammas nämnvärt. Staecker argumenterar för att vissa bildstenar kan ha baserats på kristna berättelser snarare än hedniska, och pekar på kristna paralleller till de gotländska stenarnas bildprogram. Detta påminner oss om att kristendomens inflytande sträcker sig långt utöver det direkt uppenbara, och att vi inte får glömma bort att ta det i beaktande vid tolkningen av det förflutna, åtminstone från kristnandet och framåt.

Hur det förflutna görs angeläget i nuet genom en mytologiseringsprocess, som omvandlar det individuella till någonting allmängiltigt med relevans för alla människor, visas i konstvetaren Max Liljefors artikel om bilder och andra framställningar av Förintelsen. Förintelsens ohygglighet, och människors oförmåga att klä sina reaktioner inför den i ord, raserade grunden för vårt förhållningssätt till döden. Förut hade döden varit individuell och begriplig – nu blev den industriell och obegriplig. Mytologiseringen av Förintelsen var, och är, därför ett sätt att skapa mening i det ofattbara, att förvandla kunskap till en berättelse man kan ta till sig. Bilder hade en viktig funktion i det här sammanhanget. Den mytologiserade Förintelsen har nu också lagts till grund för en gemensam, västerländsk världsbild, som fokuserats på personlig identifikation med offren. Liljefors forskningsmaterial är förstås ganska speciellt, men de perspektiv han anlägger på det skulle vara användbara för många andra forskningsfält och vetenskaper, som undersöker skapandet av mening genom berättande.

Vilken betydelse har språket för en berättelses gestaltning? Detta diskuterar Sven Strömqvist – professor i lingvistik vid Lunds universitet – i en utmärkt artikel

som torde kunna intressera alla som forskar kring olika aspekter av muntliga traditioner, exempelvis folkloristik och ”oral history”. Med utgångspunkt från en bildberättelse helt utan text, fick personer från ett antal olika språk och språkområden återberätta den med sina egna ord. Det som var tydligt i denna undersökning var hur starkt det språkliga påverkade berättelsens informationsurval och perspektiv. Ett exempel Strömquist anför är hämtat från ett mayaspråk i södra Mexico – *tzeltal* – där det ord som används när en pojke som har fallit ur ett träd skall beskrivas, *jawal* (”liggande med ansiktet uppåt och spretande”), uttrycker pojakens rumsliga position och kroppsställning på ett sätt som är svårt att åstadkomma på andra språk. På svenska blir det mer omständligt att ge samma information som *tzeltal* komprimerar i ett enda ord, vilket kan leda till att vi väljer att inte uttrycka denna aspekt av händelsen.

Att språkliga faktorer inverkar på en berättelse är något man numera betonar i relativt begränsad utsträckning inom exempelvis den folkloristiska forskningen. När man har försökt förklara vilka mekanismer som ligger bakom förändringarna av berättelser över tid och rum, har man främst fokuserat på tre faktorer: berättarkontexten, det vill säga berättaren och dennes eller dennas publik; den sociala kontexten; samt den kulturella eller kulturhistoriska kontexten. Slutsatsen efter att ha läst Strömquists utmärkta artikel blir att vi måste ta in en fjärde faktor: vilket språk berättelsen framförs på. Denna infallsvinkel bör inte uppfattas som en återgång till den omdebatterade Sapir-Whorfhypotesen i antropologin, som gick ut på att språket formar de kategorier och begrepp vi tänker och kommunicerar med, och att det därmed påverkar vårt medvetande. Varje språk representerade enligt detta synsätt ett specifikt sätt att se på världen, och enligt vissa tolkningar av det, begränsade det också tänkandet till vad som kunde uttryckas genom språket. Strömquists idé är istället att man i olika språk tenderar att välja ut vissa detaljer snarare än andra, och att det influerar perspektivet på den händelse man berättar om.

Det är sålunda en intressant samling artiklar som ingår i *Minne och myt*. Det allmänt goda intryck boken ger, dras dock ned av det faktum att redigeringen bitvis är eftersatt, och tyvärr är det inte endast smärre skönhetsfel som har passerat redaktörernas ögon. Exempelvis har man i en artikel inte ens märkt att den innehöll en dubbling av vissa meningar, liksom halvt bortsuddade ord och kvarglömda kommatecken och punkter. Flera artiklar hade vunnit på att vara mer stringenta, att tyd-

ligare fokuseras kring författarens grundläggande teser, teorier och tankegångar, och överhuvudtaget ger boken intrycket av att ha framställts i stor hast.

Dessa ord till trots vill vi ändå framhålla att man i *Minne och myt* kan, som ovan nämnts, ta del av idéer, tankegångar och teorier som äger relevans för alla som forskar kring olika aspekter av det förflutna. Minnets problematik är ett mycket vitalt forskningsfält just nu inom många discipliner, med starka kopplingar till identitetsforskning och teorier om rum och tid, ofta hämtade från kulturgeografien. *Minne och myt* är en god och inspirerande representant för denna forskningsinriktning.

Dominic Ingemark och
Camilla Asplund Ingemark, Lund

Tomas Ljung: *Ödebygdsminnen. Berättelser om människorna, Nord i Marken*. Länsstyrelsen i Dalarnas län MMIV, Falun 2004. 440 s., ill. ISBN 91-631-5988-0.

Ödebygdsminnen är berättelsen om människorna Nord i Marken, som är en gammal benämning på nordöstra delen av Idre, en skogsbygd högst upp i Dalarnas fjälltrakter. Så högt upp att den inte fått något bestämt namn. Ödebygden fick området heta när ödebygdsvägen drogs fram mellan vålarna och gjorde ett väglöst land något mindre väglöst. Öde blev bygden först när folket följde vägen bort och aldrig vände åter. Den geografiska bestämningen på området är östra delen av naturreservatet Långfjället. Fjällskogsbygden har författaren valt att kalla området.

Bakom boken står ett samarbete mellan miljö- och kulturmiljöenheten på länsstyrelsen i Dalarnas län. Boken är tematiskt upplagd där självhushållningens olika aspekter behandlas kapitelvis. Tiden ligger i intervallet 1850–1950 med fokus på 9 bosättningar med 12 gårdar belägna i naturreservaten Stådjan – Nipfjället – Långfjället. Idag används marken till renskötsel, fiske, jakt och friluftsliv.

Historien om hur detta land befolkades och avfolkades är en del av en större historia men i själva verket ett antal historier.

En historia skildrar t.ex. hur den här kolonisationen var en del av en nybyggarvåg som för 200 år sedan bröt in över hela fjällkedjan. En annan berättelse handlar om det storpolitiska spelet, som kom industrialismens dammsugare att städa bort både självhushållningsekonomi och människorna. Ytterligare en historia belyser